

Ἄλλα τὰ ἀδύνατα εἰς τὴν συνήθη ἐξέλιξιν τῶν ἱστορικῶν νόμων πραγματοποιῶνται ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς πανσθενοῦς ἰσχύος καὶ σφριγώσας ζωῆς τοῦ ἐνθέου φρονήματος, εἶπεν ὁ Λαμαρτίνος εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Γιρονδίνων, «ἡ φιλοσοφία τῆς ἐπαναστάσεως οὐδὲ λέξιν τινὰ ἐπενόησεν ἀληθεστέραν ἢ πληρεστέραν ἢ ἀγιωτέραν ἀφ' ὅσα ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς», ὁ δὲ διαπρεπὴς τῶν νομοδιδασκάλων τῆς Γαλλίας Μαρκαδέ φιλοσοφῶν ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἔγραψεν· «Ἡ ἐπανάστασις ἀνέτρεψε τὸ οἰκοδόμημα τῆς μεσαιωνικῆς κοινωνίας διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀδελφότητος καὶ τῆς ἰσσοπολιτείας. Ἄλλ' αἱ ἀρχαὶ αὗται δὲν ἐπενεώθησαν ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας οὐδὲ ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ προκηρυχθεῖσαι καὶ καθιερωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναπετέθησαν εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν, ὅπως δι' αὐτῶν ἀρδεύωνται αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις καὶ ὀργανώσεις, ὡς ἐνεπνεύσθησαν τὰ πρῶτα ἔργα τῆς μεταπολιτεύσεως. Ἡ ἐπανάστασις, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Μαρκαδέ, ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέτυχεν εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐνεργείας πρὸς μεταβολὴν τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ὑφισταμένων θεσμῶν, ἐφ' ὅσον ἐνεπνέετο καὶ ὠδηγεῖτο ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ, ζωοποιῶντος τὸν ἠθικὸν νόμον διὰ τῆς πίστεως καὶ θεωροῦντος νεκρὰν τὴν πίστιν κεχωρισμένην ἀπὸ τῆς πληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τῆς αὐταπαρνήσεως, πᾶσαι δὲ αἱ προκύψασαι συμφοραὶ καὶ τὰ ἐπιτελεσθέντα κακουργήματα ἐπήγασαν ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς ἀσεβείας καὶ ἐκ τῆς παραγκωνίσεως τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν δογμάτων».

Ἀπέναντι τοῦ κορυφωθέντος κακοῦ καὶ τῆς διανοιχθείσης ἀδύσσου, εἰς ἣν κατεποντίζετο ἡ κοινωνία, βουλευταὶ τινες ἐμπνεόμενοι ὑπὸ ἀγίου ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐκτιθέμενοι εἰς τὸν κίνδυνον τοῦ θανάτου, ὑψωσαν ἐντὸς τῆς Συνελεύσεως τὸ λάβαρον τῆς σωτηρίας. «Νομοθέται φιλόσοφοι, ἀνεφώνει ὁ Μερσιέ εἰς τὴν βουλήν τῶν πεντακοσίων, καὶ σεῖς οἱ τὰ θεῖα περιφρο-

νοῦντες, σεις ἐστὲ οἱ αὐτουργοὶ τῶν κοινωνικῶν ἀτασθαλιῶν καὶ κακουργημάτων, σεις οἱ κλονίσαντες τὴν θρησκευτικὴν πίστιν, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ πραγματοποιηθῆ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Σεις ἀνετρέψατε τὰς βάσεις τῆς ἠθικῆς καὶ κατεδιβάσατε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὑπὸ τῶν ἐνστικτικῶν ἐλαυνομένου κτήνους. Φιλοσοφία τῶν ἀσεβῶν! Σὺ ἀπεξήρανας πᾶν ἀνθρώπινον αἰσθημα ἐν ταῖς καρδίαις τῶν σφαγέων μας, σὺ ἐδίδαξας τοὺς δημίους τῆς κοινωνίας, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς οὐδὲ πνευματικὴ τις δύναμις. Τίτι δὲ τρόπον μετὰ τοιαύτας διδασκαλίας ἐδύναντο νὰ σεβασθῶσι τὰ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὰ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντα;» (Moniteur 14 Μαΐου 1796). Καὶ ἀνέπτυσσε τότε ὁ Δεμολιέρος ἐν μέσῳ τῆς πολιτείας τῶν ἀθέων τὴν πρότασιν περὶ ἐπανόδου τοῦ λαοῦ εἰς τὰς χριστιανικὰς πεποιθήσεις καὶ μὴ ἀναλογιζόμενος τοὺς κινδύνους ἐπεφώνει ἐνώπιον τῶν δημίων, «ἐστὲ παράφρονες πιστεύοντες ὅτι θ' ἀναπλάσῃτε καὶ θὰ μορφώσῃτε τὸν λαὸν διὰ μόνης τῆς γραμματικῆς καὶ φιλοσοφικῆς παιδείσεως». Καὶ ὁ Ἴριβαρόλ, ἄλλοτε δοξάζων ὅτι διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείσεως δύναται νὰ μορφωθῆ ὁ λαὸς καὶ νὰ ἐξασφαλισθῆ ἡ πλήρωσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, μεταγνώσας ἦλθεν εἰς ἐπικουρίαν τῆς μικρᾶς μειονότητος καὶ ἐν πονήματι ἀναιροῦντι τὰς προηγούμενας δοξασίας του ἔγραφε· «Τὸ ἐγείρειν εἰς τοὺς λαοὺς ἀμφιβολίας περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων εἶνε τὸ μέγιστον τῶν ἐγκλημάτων. Τὸ ἀτελέστερον τῶν θρησκευμάτων διάκειται εἰς πληρεστέραν ἁρμονίαν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν παντὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος.» Καὶ ὁ βουλευτῆς Λεκάξ, ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς Γαλλίας ἀνδρῶν, ἐγερθεὶς ἡμέραν τινα ἐν μέσῳ τῆς εὐλαβοῦς πάντων προσδοκίας ἐπεφώνει· «Ὁ Χριστιανισμὸς μόνον δύναται ν' ἀποσβέσῃ τὸ ἠφαιστειὸν τῆς ἀνηθικότητος τὸ λυμαινόμενον τὴν Γαλλίαν καὶ ἀπειλοῦν πλήρη καταστροφὴν.»

Ἀπέναντι τῶν γενναίων τούτων ἐκδηλώσεων ὁ λαὸς τῆς Γαλ-

λίας συνταράσσεται, αἱ πλειονότητες τῶν βουλῶν παραλύονται, οἱ πολύφθογγοι τῆς ἀθείου ἐπιστήμης ῥήτορες ὡς κεραυνόπληκτοι ἀπολιθοῦνται, ὁ ὀρμητικὸς τῆς ἀσεβείας χεῖμαρρος ἀναστέλλεται, ἡ δὲ πανίσχυρος τῆς Δημοκρατίας Κυβέρνησις παραλύεται. «Θὰ καταπνίξωμεν τὰς τελευταίας τῆς θρησκείας καὶ τοῦ φανατισμοῦ κραυγὰς διὰ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ διαδηλώσεων». Ταῦτα εἶπεν ὁ Φουκροά τὴν 13ην Ἰουλίου 1796 ἡ δὲ Κυβέρνησις ἐξελέξατο ἐπιτροπὴν, ἣν ἐπιφόρτισε νὰ περιέλθῃ πάσας τὰς ἐπαρχίας τῆς Γαλλίας καὶ ἀκριδῶσθαι τὸ ἐπικρατοῦν περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος πνεῦμα, ὅπως δ' ἀσφαλίσῃ τὴν μεροληπτικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν, ἐξελέξατο πρόεδρον τῆς ἐπιτροπῆς αὐτὸν ἐκείνον τὸν Φουκροά. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἐπανελήφθη τὸ ἐπικρατήσαν καθ' ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ μυστηριῶδες ἅμα καὶ περιφανὲς φαινόμενον, τὸ μὴ δυνάμενον νὰ ἐξηγηθῇ ἐντὸς τῶν νόμων τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ ἀμειλικτοὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ διώκται καὶ ἀντίπαλοι μεταγνόντες ἐγένοντο οἱ φωτεινοὶ ἀστέρες καὶ οἱ πρόμαχοι τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἐκπληρώσασα τὴν ἐντολὴν τῆς ἐπανήλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν φέρουσα μεθ' ἑαυτῆς τὰς ἀποφάσεις τῶν δημοτικῶν συμβουλίων καὶ τὰς γενομένας τοῦ λαοῦ ἐκδηλώσεις ὑπὲρ τῆς ἐπικνόδου αὐτοῦ εἰς τὰς χριστιανικὰς πεποιθήσεις, ὁ δὲ Φουκροά ὑποβάλλων τὴν ἐκθεσὶν του ἐπ' ὀνόματι τῆς ἐπιτροπῆς ἔγραψε: «Τινὲς τῶν νεωτέρων φιλοσόφων διδάσκουσιν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης δύναται νὰ ζήσῃ καὶ νὰ προσδεύσῃ ἄνευ θρησκείας. Ἐκ τῆς πεπλανημένης ταύτης θεωρίας παρεσύρθην καὶ ἐγώ, ἤδη δὲ ὁμολογῶ τὴν πλάνην μου. Οἱ λαοὶ τῶν ἐπαρχιῶν καταδικάζουσι τὰ κατὰ τὰς θρησκείας τολμηθέντα. Ἡ Δημοκρατία δὲν πρέπει πλέον ν' ἀντιστῆ, ἀλλ' ὀφείλει ἀνακαλοῦσα τοὺς ἐξορισθέντας ἱερεῖς, νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἀξιοπροποῦς αὐτῶν συντηρήσεως, πέμπουσα τοὺς ἱκανώ-

τέρους εις τὰς ἐξοχὰς, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ἑφημέριοι ἄμα καὶ διδάσκαλοι».

Ἀπέναντι τοιαύτης ἐκθέσεως καὶ τῶν δημοσιεύσεων τῶν ἐκδηλώσεων πάντων τῶν ἐπαρχιακῶν συμβουλίων ἡ κοινὴ συνειδήσις διαφωτισθεῖσα ἐξηγέρθη καὶ ἠτένισε πρὸς τὴν πίστιν, ἐν ἣ ὁ Γαλλικὸς λαὸς ἐδοξάσθη καὶ ἐμεγαλύνθη, — εἰς τὰς χριστιανικὰς ἀρχὰς ἐν αἷς ἡ ἐπανάστασις ἐπετέλεσε τὰ σωτήρια αὐτῆς καὶ προσδευτικά ἔργα καὶ μετὰ κατανύξεως καὶ μετανόιας ἐπεκαλίσθη τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν καὶ τὴν βοήθειαν τῆς χριστιανικῆς δυνάμεως. Οἱ κυβερνῶντες ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἀντέστησαν καὶ ἠπειλήσαν νὰ καταπνίξωσι τὴν ἐγειρομένην τοῦ ἔθνους φωνὴν διὰ τῆς βίας καὶ διὰ τῆς χύσεως νέου αἵματος, ἀλλ' ὡσάκις ἡ εἰς Χριστὸν πίστις μετουσιωθῆ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ, ἡ ἰσχύς αὐτῆς εἶνε ἀκατάβλητος.

III

Μελετήσαντες τὰς δύο ἐποχὰς τῆς μεγάλης Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως κατεδείξαμεν διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν γεγονότων ὅτι ἡ μὲν πρώτη διαπνεομένη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, ὑπῆρξε σωτήριος εἰς τε τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, ἐγκαινίσασα ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ τὰς χριστιανικὰς ἀρχὰς τῆς ἰσότητος καὶ ἀδελφότητος διὰ τῆς συνδρομῆς καὶ ἐνθουσιώδους συναινέσεως τῶν προνομιούχων τάξεων τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἀριστοκρατίας, ἡ δὲ δευτέρα, καθ' ἣν ἐξεργάγη κρίσις θεομάχος ἀνατρέψασα πᾶν ἴχνος ἐξωτερικῆς λατρείας, ὑπῆρξεν ὁ ἀληθὴς τῆς πρώτης δῆμιος. Ὁ μὴ διακρίνων τὴν μίαν ἀπὸ τῆς ἑτέρας, λέγει ὁ διαπρεπὴς ἱστορικὸς Bonfandini, ὁμοιάζει πρὸς τὸν ἐξομοιοῦντα τὸν ληστὴν μὲ τὸν ληστευόμενον. Τὸ ἔτος 1793 ὑπῆρξεν ὁ δῆμιος καὶ ὁ ληστὴς τοῦ 1789, διότι ἐφόρευσε τὸ δημόσιον φρόνημα, τὴν ἐλευθέραν τῆς ἐπικρατείας ὀργάνωσιν, τὴν πολιτικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν σφάν.

οὐδὲν δ' ἴχνος τῆς ἐγκαινισθείσης προσόδου ἀφήκεν εἰς τὴν ζωὴν. Τοὺς ὑπὲρ τῶν ἐλευθεριῶν ὑπερμαγήσαντας κατεδίκασεν εἰς ἀειφυγίαν ἢ ἐξεσφενδόνισεν ἐπὶ τοῦ ἰκριώματος, ἀπέκοψε δὲ τὰς κεφαλὰς τῶν εὐπατριδῶν, ὅσοι οἰκαιοθελῶς παρητήσαντο τὰ ἴδια προνόμια τοῦ 1789. Κατὰ τὸ ἔτος 1793 ἡ Δημοκρατία ἐνεκαίνισε τὴν χριστιανομάχον πολιτικὴν, καταργήσασα δὲ πᾶσαν ἐλευθερίαν συνεκέντρωσεν ἀκόλαστον ἐξουσίαν εἰς χεῖρας μιᾶς ἀγρίας ὄρδης Ἰακωβίνων, οἵτινες κατεκρεοῦργησαν τοὺς ἀθώους, κατ' ἀρχὰς μὲν πρὸς ἐκδίκησιν, ἀκολούθως δὲ ὡς ἐκ φόβου. Ἡ ἱστορία τῶν δημίων τούτων εἶνε ἡ ἱστορία τῆς θρησκευτικῆς κρίσεως τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἶνε δὲ καὶ ἡ ἐποχὴ τῶν θεομάχων, ἡ ἀπανθρωπότερα καὶ βδελυρωτέρα σελις τῶν ἀνθρωπίνων κακουργημάτων, τὸ μόνον δ' ἔργον δικαιοσύνης, ὅπερ ἐπετέλεσαν οἱ χριστιανομάχοι οὗτοι μαιφόνοι, ὑπῆρξεν ἡ ἀλληλοκτονία, διότι πάντες εἰ ἀρχηγοὶ ἀπώλοντο ἐν μέσῳ τῆς ἐξεγερθείσης ἀθέου καταιγίδος ἀλλήλους κατηγοροῦντες καὶ καταδικάζοντες εἰς θάνατον.

Ἀνέπνευσαν τότε οἱ τὸν Χριστιανισμὸν ἐν τῷ κρυπτῷ πρεσβεύοντες, ἡ δὲ χριστιανικὴ ἰδέα προήγετο καὶ τὸ θρησκευτικὸν φρόνημα ἐξεδηλοῦτο διὰ τῆς συστάσεως ἰδιωτικῶν σχολείων, εἰς ἃ ἐδιδάσκοντο τὰ ἱερά μαθήματα καὶ διὰ τῆς ἀνοίξεως τῶν ναῶν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν. Τὴν ἐποχὴν ταύτην περιγράφων ὁ περιφανὴς φιλόλογος La Harpe, εἰς τῶν ἀρχηγῶν τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τοῦ ἔτους 1789, ἔλεγεν ἐν τῷ ἐκδοθέντι ὑπ' αὐτοῦ πονήματι περὶ τοῦ «φαντισμοῦ τῶν θεομάχων», — «Μωροὶ καὶ τυφλοὶ! Φρονεῖτε ἄρά γε ὅτι ἡ πίστις εἶνε ἐγκεχαραγμένη εἰς τοὺς κατεδαφιζομένους τοίχους, ὁ δὲ Χριστιανισμὸς εἰς τὰς καιομένας τῶν ἁγίων εἰκόνας; Ἡ θρησκεία εἶνε ἐντὸς τῶν καρδιῶν, ὅπου τὰ ἔργα σας δὲν καταστρέφουσιν, εἰς τὰς συνειδήσεις, αἵτινες σὰς ἀποστρέφονται, εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ σύμπαντος τὸ μαρτυροῦν καὶ ἀποκαλύπτειν τὸ θεῖον, εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ εἰς τὸν ἀέρατον κόσμον, ὅπου θὰ

δώσητε λόγον τῶν πράξεών σας. Σεις εἶπατε, ἐνικήσαμεν, ἐνικήσαμεν. Καὶ ποῦ εἶνε ἡ νίκη σας; Καταλαμβάνεσθε ὑπὸ ὑδροβίας παρατηροῦντες καθ' ἑκάστην πληρουμένους τοὺς ναοὺς μας πιστῶν. Δὲν εἶνε ναοὶ πλούσιοι, ἀλλ' εἶνε καθηγιασμένοι· τοὺς ἐγυμνώσατε ἀπὸ τὰ ἀναθήματα, ἀλλ' εἶνε πλήρεις πιστῶν· τοὺς λαμπροὺς τάπητας καὶ τὰ πολύτιμα μάρμαρα ἐξηφανίσατε, ἀλλ' ἡμεῖς κλίνομεν εὐσεβῆς γόνυ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ κλαίομεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων· τὰ ἱερά ἄμφια ἐβεβηλώσατε, ἀλλ' ἡ λατρεία εἶνε ἀμίαντος, τὸ δ' αἶσθημα σφριγῶν καὶ ἐνθουσιῶδες».

Ἡ μετάνοια τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ ὑπῆρξε πλήρης καὶ ἀπόλυτος. Ἀπέπλυνε τὸ ἔδαφος τῆς χώρας ἀπὸ τοῦ αἵματος τῶν ἀθῶων καὶ διεσκίδασε τὸ ἐπισκοπίζον τὴν ἀτμόσφαιραν ζοφερὸν νέφος. Καὶ ἰδοὺ «ὁ κατήμενος ἐν σκότει λαὸς εἶδε φῶς μέγα» καὶ ἡμέραι νέας δόξης καὶ προσόδου καὶ ἔθνικοῦ μεγαλείου ἀνατέλλουσιν ἐπὶ τῆς δοκιμασθείσης χώρας.

Ὁ Σατωβριάνδος τότε ἐπιχειρήσας τὴν ἀνασκευὴν τῶν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ προσβολῶν ἐδημοσίευσε τὸ περιώνυμον αὐτοῦ σύγγραμμα περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ μέγας νομοθέτης Πορταλὶς ἐργάζετο ἐν τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς χριστιανικῆς ἰδέας καὶ ἐδημοσίευσε συγχρόνως τὰς περὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων δοξασίας του.

«Ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἔλεγε, παραλύει τὸν συνδέοντα τοὺς πολίτας ἠθικὸν δεσμόν, ἀποξηραίνει τὴν εὐαισθησίαν, ἐνισχύει τὰς ἰδιοτελεῖς βροπὰς, ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἐγωϊσμόν, αἶρει πάντα φραγμὸν ἀπὸ τῶν κτηνωδῶν τοῦ ἀνθρώπου ὀρέξεων, ἐμπνέει εἰς τὴν νεότητα τὴν ὑπεροψίαν, διὰ δὲ τῆς ἀκολασίας τῶν πεποιθήσεων ὁδηγεῖ τοὺς λαοὺς εἰς τὴν ἀκολασίαν τοῦ ἐγκλήματος καὶ παραλύει πάσας τὰς κοινωνικὰς δυνάμεις διὰ τῆς βεβηλώσεως τῶν συνειδήσεων».

Ἐξέλιπον ἔκτοτε αἱ καταστρεπτικαὶ συνέπειαι τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1793 ἀρξαμένης θρησκευτικῆς κρίσεως, ἡ δὲ Δημοκρατία ἐπανῆλθεν εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἁρμονίας ἐφ' οὗ ἵστατο καὶ

παραλλήλως συνειργάζοντο ἡ τε πολιτεία καὶ ἡ ἐκκλησία, ὅτε καταργήσασαι τὰ μεσαιωνικά πρόνομια εἰσήγαγον ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ τὸ κράτος τῶν εὐαγγελικῶν τῆς ἰσοπολιτείας ἀρχῶν. « Ἡ νεωτέρα γενεά, ἔγραφεν αὐτὸς ὁ Ρενάν, ἐπανερχομένη εἰς τὸν βίον τῆς συνειδήσεως καὶ συναίσθανθείσα τὴν ἀνάγκην τῆς πίστεως καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἐπικεινῶνίαν τῶν ψυχῶν ἐπροτίμησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς πεποιθήσεις τῶν προγόνων ἢ νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἀρνήσιν καταστάσαν ἀφόρητον» (α).

Ἐκτοτε πλείσται καὶ σπουδαῖαι συνετελέσθησαν πολιτειακαὶ μεσάδελαι. Ἡ πτώσις τῆς α' Δημοκρατίας, — ἡ πτώσις τῆς Ναπολεοντείου δυναστείας καὶ ἡ τῶν Βουρβόνων παλινόρθωσις, ἡ ἐγκαθίδρυσις τῶν Ὀρλεανιδῶν, — ἡ Δημοκρατία τοῦ ἔτους 1848, — ἡ παλινόρθωσις τῆς Ναπολεοντείου δυναστείας καὶ ἐπὶ τέλος ἡ σημερινὴ Δημοκρατία.

Καθ' ὄλον τὸν διαρρέυσαντα χρόνον μέχρι τοῦ 1850 ἐν μέσῳ τῶν παντοίων τούτων πολιτειακῶν μεταβολῶν τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ἐδέσποζεν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ καὶ διέπνεε τὰ ἔργα τῶν κυβερνώντων. Κατὰ δὲ τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο διάστημα ἐπετελέσθησαν ἐν Γαλλίᾳ πρόσδοι κολοσσιαῖαι ἐν τε τῇ νομοθεσίᾳ καὶ διοικητικῇ ὀργανώσει, ἐν τε τῇ βιομηχανίᾳ καὶ τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ. Ἔδρασαν τότε ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου τὰ ἀνώτερα τῆς Γαλλίας πνεύματα καὶ ἀνεδείχθησαν εὐσεβεῖς καὶ σπουδαῖοι ἐπιστήμονες τιμῶντες τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν ἰδίαν πατρίδα, ὁ Μαὶν δὲ Βιράν, — ὁ Βρολή, ὁ Ῥεμουζά, ὁ Γυιζῶτος, ὁ Ἀμπέρ, ὁ Βιλμαίν, ὁ Σεβρέλ, ὁ Κουζίνος, ὁ Λακορδαίρος, ὁ Θιέρσος. Ὡς καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ δημοκρατίᾳ τοῦ 1848 πανίσχυρον ἐπεκράτει τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα καὶ διέπνεε τοὺς νόμους τῆς δημοσίας παιδείουσεως, ἐν οἷς ἐδέσποζον οἱ ἐξασφαλίζοντες τὴν θρησκευτικὴν ἀγωγὴν ὀρισμοί. Καὶ νέον τότε ἔσχον κύρος οἱ λόγοι τοῦ Γαίτε εἰπόντος, καὶ

(α) Θρησκευτικαὶ Μελέται ὑπὸ Ῥενάν. Ἔτος 1857. Προλεγόμενα.

ἐποχαί τῆς πίστεως ἀνυψοῦσαι τὸ φρόνημα καὶ ἀποφέρουσαι τοὺς καρποὺς αὐτῆς γίνονται ἐποχαί δόξης καὶ προόδου, ἡ δ' ἀπιστία εἶνε ἰδία τῶν μικρῶν, ἀδυνάτων καὶ ἐγωϊστικῶν πνευμάτων» (α).

Ἄλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος τούτου νέος ἐγείρεται ἐν Εὐρώπῃ θρησκευτικὸς στρόβιλος, οὗτινος τὰ ἀποτελέσματα ὑπολανθάνοντα ἐν ταῖς λοιπαῖς χώραις ἀνεφάνησαν καὶ πάλιν ἐν τῇ Γαλλικῇ Δημοκρατίᾳ τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου ἐν πάσῃ τῇ εἰδεχθεῖ αὐτῶν μορφῇ καὶ ἐν πάσῃ τῇ καταστρεπτικῇ αὐτῶν δυνάμει. Ὡς δ' ἦν ἐπόμενον, ὁ ἀντίκτυπος τῆς νέας ταύτης θρησκευτικῆς κρίσεως ἐπέδρασε διὰ τῆς φιλολογίας καὶ τῆς δημοσιογραφίας καὶ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου. Καὶ τὰ μὲν λαοφθόρα ἀποτελέσματα τῆς χαλαρώσεως τῶν χριστιανικῶν πεποιθήσεων καὶ ἀρχῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔθνει πρόκεινται ἡμῖν πρόδηλα ἐν τε ταῖς οἰκογενειακαῖς καὶ κοινωνικαῖς καὶ πολιτικαῖς σχέσεσι, τίνα δ' ὑπῆρξαν ἐν Γαλλίᾳ καὶ τίνα σήμερον λυμαίνονται τὴν ἑνδοξὸν χώραν;

Σέρερ (Scherer) ὁ σκεπτικὸς συγγραφεὺς συντείνας εἶπερ τις καὶ ἄλλος διὰ τῶν συγγραφῶν του πρὸς διατάραξιν τῆς θρησκευτικῆς τοῦ λαοῦ συνειδήσεως, ὅτε μὲν θεϊστῆς, ἄλλοτε δ' ὕλιστῆς καὶ ἐπὶ τέλους πανθεϊστῆς, ἐδημοσίευσεν κατὰ τὸ ἔτος 1884 διὰ τῆς ἐφημερίδος ὁ «Χρόνος» τῶν Παρισίων σειρὰν ἀρθρῶν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: «Ἠθικὴ κρίσις», δι' ὧν ὑπέδειξε τὰς γενομένας προόδους τῆς ἐν τῇ Γαλλίᾳ ἠθικῆς διαφθορᾶς καὶ καταπτώσεως συνεπείᾳ τοῦ συγκλονισμοῦ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ τῆς ἀποχαυνώσεως τῶν ὑπερκοσμίων τοῦ λαοῦ συναισθημάτων.

«Ἡ φοβερά ἠθικὴ κρίσις, εἰς ἣν περιέστημεν ἐν Γαλλίᾳ, γράφει ὁ Σέρερ, ἐπήγασεν ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ

(α) Γαῖς Divan Oriental—occidental καὶ «Θεωρία περὶ χρημάτων» Hettlin τόμ. 1ος σελ. 7.

ύλισμοῦ καὶ θετικισμοῦ, δι' ὧν τὰ μὲν συναισθήματα τοῦ θεοῦ ἐξησθένησαν καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς διαμάχας καὶ συζητήσεις, αἱ δὲ περὶ ἐλευθέρως τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως πεποιθήσεις διαμφισβητούμεναι συνεχλονίσθησαν καὶ ἀπεχαυνώθησαν. Γνωρίζω, ἀτυχῶς, ὅλας τὰς προσπάθειάς ὅσαι καταβάλλονται ὅπως στηρίξωσι τὴν ἐκ θεμελίων ἀνατραπεῖσαν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐγὼ δ' αὐτὸς κατὰ τὴν νεότητά μου συμμετέσχον τῶν προσπαθειῶν τούτων. Ἄλλ' οἶμοι! Τὸ καθήκον τὸ ὑπαγορευθὸν εἰς τὴν συνείδησιν, «σὺ ὀφείλεις», ἀνάγκη ἔχει ἀπολύτου στηρίγματος καὶ αὐθεντίας μὴ ὑπαγεμένης εἰς διαμφισβήτησιν καὶ ἐξ ἴσου ἐπιβαλλομένης ἐπὶ πάσης ἀτομικότητος. Στήριγμα δέ, ὅπερ χρησιμεύει ἅμα ὡς ἀρχὴ καὶ σκοπὸς καὶ αὐθεντία ἐπὶ πάσης συνειδήσεως ἐπιβαλλομένη, ματαίως θὰ ἐκζητήσωμεν μακρὰν τῆς ἰδέας τοῦ θεοῦ. Ὁ ἠθικὸς νόμος οὐδεμίαν ἔχει ὑπόστασιν, ἐὰν δὲν ἐκπορεύηται ἀπὸ ἀρχῆς ὑπερκοσμίου, ἡ δὲ ζωὴ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἐὰν δὲν συνδέηται μετὰ τῆς αἰωνιότητος. Ἡ ἠθικὴ εἶνε λέξις κενὴ παντὸς νοήματος καὶ πάσης πρακτικῆς σπουδαιότητος, ἐὰν δὲν ἔχη ὡς ἀρχὴν τὸ ὑπεροργανικὸν καὶ ὡς βᾶσιν τὴν ἀκράδαντον πεποιθήσιν περὶ τῆς ἐλευθέρως τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως. Εἶνε ματαία πᾶσα ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου τούτου ἀντιλογία καὶ συζήτησις, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Σέρρερ. Ἡ ἰσχὺς τοῦ καθήκοντος ὁσημέραι ἐλαττοῦται, ἡ δὲ ἠθικὴ τοῦ λαοῦ εἶνε εἰς μεγάλην κατάπτωσιν ὡς ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν θεωρημάτων τῆς ὕλοδοξίας καὶ τῶν ἀθέων διδασκαλιῶν. Ἐνώπιον τῆς περιφανείας τῶν πραγμάτων πρέπει εἰλικρινῶς νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ τίτλοι, ἐφ' οἷς ὁ νεώτερος πολιτισμὸς ἐσεμνύνετο, κατέπεσον καὶ κατὰ μέγα μέρος ἐξησανίσθησαν».

Ἡ καταπληκτικὴ ἐπίτασις τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀρχῶν τῆς ἀθείας καὶ τοῦ ὑλισμοῦ εἶνε ἀδιαφιλονίκητος ἀπόδειξις

τῶν δοξασιῶν τοῦ Σίριρ καὶ τῶν σπουδαιοτέρων τῆς Γαλλίας δημοσιολόγων, περὶ τῆς φρονικῆς οὐτως ἐπιδράσεως ἦν ἔσχεν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῆς Γαλλίας ἡ ἐξασθένεισι τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ ἡ ἐκ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, κατάργησις πάσης ὑπερκοσμίου ἰδέας καὶ πεποιθήσεως. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870 τὰ σχολεῖα ἐπολλαπλασιάσθησαν, ἡ δὲ ἐξαχρείωσις καὶ ἡ αὔξησις τῆς διαφθορᾶς καὶ ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἐγκλημάτων συμβαίνουσιν ἀκριβῶς ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν μεγάλαί ἐγένοντο θυσίαι πρὸς ἀγωγὴν τῶν παιδῶν καὶ πρὸς ἐπιστημονικὴν αὐτῶν ἐκπαίδευσιν ἀπηλλαγμένην πάσης θρησκευτικῆς ἐπιδράσεως. « Λάβετε ὑπ' ὄψιν, ἀναρῶναι ὁ «Χρόνος» τῶν Παρισίων μετὰ πολλῆς θλίψεως, πόσον δαπανᾷ τὸ Κράτος διὰ τὰ παντὸς βαθμοῦ σχολεῖα, πόσους κόπους καὶ ζῆλον καταβάλλει πρὸς τελειοποίησιν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς νεότητος καὶ ἐξετάσατε τὰ ἀντίθετα ἀποτελέσματα. Μὴ εἶνε πεπρωμένον ν' αὐξάνῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν μικρῶν κακουργῶν, ἐφ' ὅσον ἐξαπλοῦται καὶ τελειοποιεῖται ἡ ἐκπαίδευσις, ἢ μήπως ἐν παντὶ ὅπερ ἐπράξαμεν ὑπάρχει μυστικόν τι ἐλάττωμα, ὅπερ καταστρέφει τὸ ἐκ τοῦ ἔργου ἡμῶν προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα ; »

Βεβαίως, ἀπαντῶμεν εἰς τὴν ἐρώτησιν τοῦ «Χρόνου», τὸ ἐλάττωμα ὑπάρχει, εἶνε δὲ πρόδηλον καὶ καταφανές. Τὰ γράμματα καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἠθικοποιοῦσι τοὺς λαοὺς, ἐὰν δὲν συμβαδίζωσι μετὰ τοῦ ὕψους τοῦ ὑπερκοσμίου φρονήματος, ἡ δὲ διδασκαλία τῆς ἠθικότητος καὶ τὰ γυμνά παραγγέλματα τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ καθήκοντος εἶνε ἀληθῆ λογοπαίγνια ἀποχωριζόμενα ἀπὸ τῆς πηγῆς, ἀπὸ τοῦ στηρίγματος καὶ ἀπὸ τῆς αὐθεντίας τοῦ θεοῦ κύρους καὶ τῆς θείας βουλήσεως. Εἶναι μωρὰ τὸ ἀποδίδειν τὴν ἐπίτασιν τῆς ἐγκληματικότητος εἰς τὴν ἀμάθειαν. Ἡ στατιστικὴ τῶν ἐγκλημάτων ἀποδεικνύει ὅτι πολλῶν σχολείων ἀνοιχθέντων εἰς ἐν τῶν γαλλικῶν διαμερισμάτων ἐδέησε μετ' οὐ πολὺ ν' ἀνοιχθῶσιν ἐν αὐτῷ καὶ νέα

δεσμωτήρια, εις δὲ τὰ διαμερίσματα τῆς γραμματικῆς ἀμαθείας, ὅπου ἡ ἐκκλήσια διετήρησε τὴν ἰσχύον τῆς, τὰ ἐγκλήματα εἶνε κατ' ἀναλογίαν πολλῶ ὀλιγώτερα τῶν διαπραττομένων εἰς τὰ διαμερίσματα τῶν πεφωτισμένων καὶ τὰ θεῖα περιφρονούντων. Οἱ ἐγκληματῖαι ἐν Γαλλίᾳ ἀνέρχονται ἐν γένει κατ' ἔτος εἰς 517 κατηγορουμένους ἐν πληθυσμῶ 100,000, κατ' ἐξαιρέσιν δὲ εἰς τὸ Morbihan (Μορβιαν) καὶ εἰς τὰ διαμερίσματα, ἐν οἷς ἡ γραμματικὴ παιδείστις εἶνε ὀλιγώτερον διαδεδομένη, ἡ ἀναλογία εἶνε 356 ἐπὶ 100,000. Εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Φινιστέρ, ὅπου οἱ ἐγγράμμαται εἶνε πλείονες, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγκληματιῶν κατ' ἀναλογίαν τοῦ πληθυσμοῦ εἶνε μείζων τοῦ συνήθους, ἐν δὲ τῷ διαμερίσματι τοῦ Χερῶλ (Hérault), ὅπου εἰς μόνος τῶν κατοίκων δὲν γινώσκει γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν ἡ ἀναλογία εἶνε 815 ἐπὶ 100,000.

Ὁ μέγας πολίτης καὶ ἀρχαῖος δημοκρατικὸς Ἰούλιος Σίμων ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ «Θεός, Πατρίς, Ἐλευθερία» ἀπεικόνισε πιστῶς τὴν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν κρίσιν, εἰς ἣν ἡ Γαλλία περιέστη ὡς ἐκ τῆς θρησκευτικῆς κρίσεως εἰς ἣν ἤγαγον αὐτὴν ἄφρονες ὑποθέσεις καὶ ψευδῆ θεωρήματα ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀσεβεῖς τῆς Κυβερνήσεως ἐνέργειαι. Ἡ μακρὰ συγγραφὴ εἶνε ἀνάλυσις καὶ ἀπόδειξις τῆς ἐξῆς ἀληθείας. «Ἡ Γαλλία ἀπώλεσε τὸ αἶσθημα τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας καὶ κατευθύνεται πρὸς τὸν μηδενισμόν. Ὁ κίνδυνος εἶνε ἐπὶ τοσοῦτον σπουδαιότερος, ἐφ' ὅσον καταβάλλονται προσπάθειαι, ὅπως ὑποκρύψωμεν τὸ μέγεθος αὐτοῦ. Ἡ οὕτω καλουμένη θρησκευτικὴ οὐδετερότης, ἣν ἡ Κυβέρνησις τῆς Δημοκρατίας δεικνύει, καὶ ἡ περὶ τὰ θρησκευτικὰ ἀδιαφορία εἶνε χείρων καὶ αὐτοῦ τοῦ μηδενισμοῦ. Ἰσχυραὶ πεπειθήσεις πίστεως διαμορφώνουσι μεγάλους πολίτας καὶ μεγάλους λαούς. Τί ἐπράξαμεν ἄρα γε ἡμεῖς οἱ δημοκρατικοὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη; Ὑπετάξαμεν καὶ ἐταπεινώσαμεν τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ πρῶτον ἀπεξηράναμεν πάσας τὰς πηγὰς τῆς πίστεως».

Καὶ ἡμεῖς οἱ διαμορφοῦντες τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν ἡμῶν ἐν μέσῳ τῆς ἐλαφράς τῶν Γάλλων φιλολογίας καὶ ἀκολουθοῦντες τὰ ἴχνη τῶν περὶ τὰ θεῖα ἀδιαφοροῦντων δὲν εἰμεθα ἄρα γε ἡ ἀσφαλεστάτη τῶν ἀποδείξεων τῆς ὁρθότητος τῶν κρίσεων τοῦ 'Ιουλίου Σίμωνος ; Ἐλεεινολογοῦμεν τὴν ἠθικὴν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν κατάπτωσιν, ἀλλὰ τί ἐπράξαμεν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων, ἐξ ὧν ἤρτηται τὸ κῆρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ καθηκόντος ἐνταῖς οἰκογενειακαῖς καὶ κοινωνικαῖς ἡμῶν σχέσεσι ; Τίνα φροντίδα ἐλάβομεν περὶ τῆς πνευματικῆς βελτιώσεως καὶ ἀξιοπροποῦς τοῦ κλήρου συντηρήσεως ; Τίνα προ-παρεσκευάσαμεν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν ἐν τοῖς σχολείοις καὶ τοῖς παιδευτικοῖς ἰδρύματιν, ὅπως τὰ τέκνα ἡμῶν εἰσπνέοντα ἐξ αὐτῆς ἀναπτύσσωσι τὰ ἔμφυτα αὐτῶν τῆς εὐτεβείας συναισθήματα ; Τί ἐπράξαμεν κατὰ τὰ 70 ἔτη τοῦ νεωτέρου ἡμῶν βίου πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν ἐθνέων φρονημάτων, ἄνευ τῶν ὁποίων οἱ ἐλεύθεροι θεσμοὶ ἄγουσιν εἰς τὴν τυραννίαν τῶν παθῶν, εἰς τὴν ἀκολασίαν καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀποσύνησιν ; Δὲν περιέστημεν βεβαίως εἰς παταγώδη θρησκευτικὴν κρίσιν οὐδὲ παρ' ἡμῖν ἀνταγωνίζονται στοιχεῖα ἀντίθετα καὶ πολέμια, ἀλλ' ἡ ἐπικρατοῦσα πλήρης περὶ τὰ θεῖα ἀδιαφορία καὶ ἡ ἀπονέκρωσις τοῦ θρησκευτικοῦ ἡμῶν βίου εἶνε χεῖρων καὶ αὐτῆς τῆς διαμάχης καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἐγκατελείψαμεν τὰς καρδίας τῶν τέκνων μας ἀπροστατεύτους καὶ ἄνευ πνευματικῆς φρουρᾶς κατὰ τῶν προσβολῶν ἀφρόνων δοξασιῶν καὶ ἀποτροπαίων διδασκαλιῶν, καὶ ἀπὸ αὐτῆς δὲ τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας πολλοὶ τῶν λογίων καὶ οἱ πλείστοι τῶν κυβερνώντων καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκογενειάρχαι ἀπομακρυνόμενοι, ὠδήγησαν τὸν λαὸν διὰ τοῦ παραδείγματός των, εἰς τὴν ἑδὸν τῆς περιφρονήσεως τῶν πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν νόμων καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων, ἐν αἷς

συγκρατείται ἡ ἔθνικὴ ἐνότης καὶ διαμορφοῦνται οἱ χαρακτήρες τῶν ἀτόμων, τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν λαῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'

Ἡ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΙΣ ΚΑΙ Ἡ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΕΝ ΓΑΛΛΙΑ

Ι

Εὐθύς ὡς ἀπεδείχθησαν ἔωλα καὶ ψευδῆ τὰ ἐπιστημονικὰ θεωρήματα, τὰ ὁποῖα πρὸς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν συγκρούονται, ἀνεφάνησαν δ' ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τὰ ἀπαίσιμα ἀποτελέσματα τῶν ἀποτροπαίων τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἀθείας ἀρχῶν, ἀκτῖνες φωτὸς εἰσδύουσιν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ, τεκμήρια δὲ μεταγνώσεως καὶ ἐπιστροφῆς ὑποδεικνύουσι τὴν νέαν καὶ περιφανῆ νίκην, πρὸς ἣν προβαίνει ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα καὶ τὸν νέον προπαρασκευαζόμενον θρίαμβον τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀγύρται τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν λαῶν καταστροφεῖς, πεπλανημένοι νέοι καὶ οἱ θέλοντες νὰ ἐπιδειχθῶσιν ὡς νέα καὶ καινὰ γνωρίζοντες περὶ τῶν αἰωνίων προβλημάτων, ἐπανελάμβανον περὶ τὰ μέσα τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος τοὺς λόγους, οὓς ὁ Λουκρήτιος πρὸ δύο χιλιάδων ἀπήγγειλεν ἐτῶν, «ἡ θρησκεία ὤχετο ἀπιούσα», ἤδη δὲ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος ὁ Χριστιανισμὸς διὰ νέας περιβάλλεται αἴγλης, ἐξελεγχόμενου καὶ ἐπιστημονικῶς ἀποδεικνυομένου τοῦ ψεύδους πάσης ἀντιθρησκευτικῆς διδασκαλίας.

Ἡ ἀντίδρασις ἤρξατο ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τῆς δημοσιεύσεως σπουδαίων συγγραφῶν τῶν Χάρισσων, Πείρσων, καὶ Βενιαμί-

νου Κιδ κατά τῆς θεωρίας περὶ ἐξελίξεως καὶ τῆς ὑποτιθεμένης βαθμιαίας προόδου τῶν κοινωνιῶν διὰ τῆς μηχανικῆς λειτουργίας τῶν νόμων τῆς φύσεως συμφώνως πρὸς τὰς δαρβινεῖους διδασκαλίας. Εἶδομεν ἐν Ἀγγλίᾳ, λέγει ὁ Τ. Βετζέβος, αὐτοὺς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐμπειρικῶν θεωρημάτων ὑποχωροῦντας καὶ προβαίνοντας εἰς δημοσίαν τῆς μεταγνώσεώς των ὁμολογίαν. Ὁ Χούξλεη κατα τὸ ἔτος 1893 ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τοῦ δαρβινεῖου συστήματος περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἔκτοτε δὲ μὴ θεωρῶν πλέον τὸν ἄνθρωπον ὡς τὸ τελευταῖον ἐξαγόμενον κοσμικῆς ἐξελίξεως ὥρισεν αὐτὸν ὡς δύναμιν ἠθικὴν ἀνεξάρτητον, ἔχοντα τὴν ἰκανότητα νὰ καταβάλη καὶ νὰ διευθύνῃ τὴν φυσικὴν ἐξέλιξιν. Τοῦτον ἠκολούθησεν ὁ φυσιοδίφης Γεώργιος Ῥομάνος, ἀνασκευάσας καὶ ἀναιρέσας ἐν τῷ περὶ θρησκείας συγγράμματί του τὸ προηγούμενον περὶ θεϊσμοῦ ἔργον του. Αἱ δὲ μεταγνώσεις ἔκτοτε διεδέχθησαν ἢ μία τὴν ἄλλην καὶ καθ' ἑκάστην πολλαπλασιάζονται (α).

Ἐξεπλάγησαν ἐν Γαλλίᾳ οἱ περὶ τὰ θεῖα ἐλευθεροφρονοῦντες ἐπὶ τῇ δημοσιεύσει συγγραφῆς ἐπιφανοῦς ἱατροῦ, τοῦ κ. Surbled, ὑπὸ τὸν τίτλον «ὁ ἱατρὸς ἐνώπιον τῆς συνειδήσεως», ἐν ἣ ἐπεχείρει τὴν ἀπόδειξιν περὶ πνευματικότητος καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, δι' αὐτῆς τῆς ἀναλύσεως τῶν νόμων τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐνοργάνων ὄντων. «Ἡ πνευματικὴ φιλοσοφία, ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ, προάγεται καθ' ἑκάστην, ὁ σπουδαιότατος δὲ τῶν θριάμβων αὐτῆς εἶνε ὅτι ἡ ἀλήθεια τῶν ἀρχῶν της ἀποδεικνύεται δι' αὐτῆς τῆς προόδου τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν».

«Πέθεν πηγάζει ἡ ἀπιστία πολλῶν ἱατρῶν; προσεπιλέγει ὁ συγγραφεὺς· ἡ ἀπιστία τῶν ἱατρῶν ἐκπηγάζει ἀπὸ τῆς κυριεύουσης ἡμᾶς ἀλαζονείας. Καὶ ὅμως αἱ καθημεριναὶ ἀποτυχίαι μας καὶ ἡ κατὰ τὴν πράξιν ἀστοχία τῶν διαγνώσεών μας ἔδειν νὰ μᾶς ἐμπνεύσωσι τὴν ταπείνωσιν. Ποσάκις δὲν κατεδικάσα-

(α) Ὁρα Revue des Deux Mondes, 15 Μαΐου 1895.

μεν εἰς τὸν θάνατον τοὺς ἐκ τῆς νόσου σωζομένους, ποσάκις δὲν εἶδομεν θνήσκοντας τοὺς ὑφ' ἡμῶν χαρακτηρισθέντας ὡς πρότυπον ὑγείας καὶ εὐρωστίας! Ποῦ ἄρα γε βλασφάζεται ἡ ἀγερωχία μας; Χθὲς αἴτιον πάσης νόσου ἦτον ἡ πληθώρα τοῦ αἵματος· ἐπεὶτα ἦλθεν ὁ ἐρεθισμός· ἀκολούθως ἡ ἀναιμία· σήμερον τὸ μικρόβιον. Ἄς μὴ μεθύωμεν ὑπὸ τῆς αὐταπάτης τῆς σοφίας μας καὶ ἄς ἐγκαταλείψωμεν τὰς ἀνυποστάτους θεωρίας. Εὐτυχῶς ἡ ἀντίδρασις ἤρξατο ἐμφαινομένη ἐν τε τῇ σχολῇ τῶν Παρισίων καὶ τῶν ἐπαρχιῶν.»

Ἐθροβεήθησαν οἱ πολέμιοι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναγινώσκοντες τὴν πρό τινων μηνῶν δημοσιευθεῖσαν συγγραφὴν περὶ ζωῆς τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ Βοσσού. «Ἀφ' ἧς ὁ ἄνθρωπος, γράφει ὁ καθηγητὴς τῶν φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἀφ' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἀπηύθυνε τὰς μελέτας του πρὸς τὴν ζωὴν, ἀδιαλείπτους κατέβαλε προσπάθειας ὅπως εισδύσῃ εἰς τὸ μυστήριον αὐτῆς. Ἦγωνίσθη ὅπως ἀνακαλύψῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ἀπέβησαν μάταιαι, ἐφ' ὅσον ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τῆς προτεινομένης ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ λύσεως.»

Ὡσεὶ κεραυνὸς ἐνέσκηψεν ἐπὶ τὰς συνειδήσεις τῶν δηλητηριαζόντων τὴν διάνοιαν τῆς νεότητος διὰ τῶν ἀποτροπαίων τῆς ὑλοφροσύνης θεωρημάτων ἢ ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τῶν δύο κόσμων» δημοσιευθεῖσα διατριβῇ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Βρουνετιέρου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, «ἡ χρεωκοπία τῆς ἐπιστήμης.» Ἐπὶ τεσσαράκοντα ὄλα ἔτη, ἔλεγεν ὁ μέγας κριτικὸς, μᾶς ἐβεβαίωσαν ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔλυσε τὰ πλεῖστα τῶν προβλημάτων περὶ κοσμογονίας, περὶ ζωῆς καὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀνεξαρτήτως πάσης ἰδέας δημιουργίας ὑπερκοσμοῦ καὶ ὑπεφουῶς καὶ ἤδη ἀποδεικνύεται διὰ τῶν πραγμάτων καὶ διὰ τῶν γενομένων ἐκζητήσεων ὅτι αἱ ἐπαγγελίαι ἦσαν ψευδεῖς, αἱ δὲ ὑποθέσεις ἀσύστατοι καὶ παρωδίαὶ ἐπιστημονικαί, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη καὶ ἡ συνείδησις τῶν ὀρθοφρονούντων ἐπανέρχεται εἰς τὰς θρη-

σκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ εἰς τὰ διδάγματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος. Καὶ αὐτὸς ὁ Ζολᾶ ὁ εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐργασθεὶς πρὸς διάδοσιν τῶν ἀρχῶν τοῦ κτηνώδους σκεπτικισμοῦ ἐδεδαιώθη πρὸ τινος χρόνου ὅτι « ἡ κοινὴ συνείδησις πιστεύει σήμερον ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ φυσιοκρατισμοῦ καὶ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης ἐφαρμασθείσης ἐπὶ τῆς φιλολογίας καὶ πασῶν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πνεύματος ἄγουσιν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ τερατώδους νόμου τοῦ ἰσχυροτέρου, πᾶσα δ' ἠθικὴ καταρρεῖ ἐνώπιον αὐτῶν καὶ ἄγει τὴν κοινωνίαν πρὸς τὴν τυραννίαν τῆς κτηνώδους δυνάμεως. Οὕτω δὲ οἱ πολλὰ ἐλπίσαντες ἀπὸ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης ἐπανέρχονται εἰς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν, παρ' ἧς προσδοκῶσι τὴν κατἰσχυσιν τῶν ἀρχῶν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδελφότητος, ὧν τὴν πλήρωσιν μάτην ἐζήτησαν ἀπὸ τοῦ φυσιοκρατισμοῦ » (α).

Ἄλλ' ὁ μετὰ θαυμασίας ὄντως ἀκριβείας καὶ εὐστοχίας διαγράψας τὴν ἐν τῇ Γαλλίᾳ μετατροπὴν τοῦ δημοσίου πνεύματος περὶ τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, εἶνε ὁ γνωστὸς ψυχολόγος Βουρζὲ εἰς τινα περὶ Λαμαρτίνου διατριβὴν, δημοσιευθεῖσαν κατὰ Αὐγούστον τοῦ ἔτους 1893.

Ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνεκίνησε τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Εὐρώπην ἅπασαν τὸ ἰδεώδες, ὁ μυστικισμὸς, ἡ εὐτέβεια καὶ τὸ ὕψος τῆς ποιήσεως καὶ τῶν πολιτικῶν λόγων τοῦ Λαμαρτίνου. Τίς ἐξ ἡμῶν τῶν πρεσβυτέρων δὲν ἠσθάνθη πάλλουςαν τὴν καρδίαν καὶ μετὰ κατανύξεως εἰς τὰ ἄνω ἀνυψουμένην ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τοῦ Ζωσελέν καὶ τῶν Ἀρμονιῶν; Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν ἀνέγνωσε μετ' ἐνθουσιώδους θαυμασμοῦ τοὺς ἀπαγγελθέντας ὑπὸ τοῦ Λαμαρτίνου λόγους κατὰ τὸ ἔτος 1848; Τὸ ὄνομα του ἠύλογεῖτο ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πᾶσαν ἐπλήρου τὴν γῆν, ἡ δὲ Γαλλία ἐσεμνύνετο ὅτι ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τοιοῦτου ἀνδρός.

Καὶ ὁμοίως μετὰ τὸ ἔτος 1850, ἀφ' ἧς διὰ τῆς μεταφράσεως

(α) Ὅρα « Ἀνάπλασιν » φύλλον 15 Ἰουλίου 1893.

τῶν ἔργων τοῦ Βύχνερ ὁ ὕλισμὸς, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐπιστημονικῆς λύσεως τῶν ἀνθρωπολογικῶν καὶ κοσμολογικῶν ζητημάτων, κατέκλυσε τὴν Γαλλίαν, αἱ δὲ ὑποθέσεις τοῦ Δαρβίνου παραμορφωθεῖσαι προετάθησαν ὑπὸ τοῦ Χέκειλ ὡς ἐπιστημονικὰ θεωρήματα ἐπιξηγοῦντα τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς αὐτομάτου λειτουργίας μηχανικῶν νόμων, τὰ μὲν ἔργα τοῦ Λαμαρτίνου παρηγκωνίσθησαν, τὸ δ' ὄνομά του ἐξέλιπεν ἀπὸ τῆς μνήμης τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ.

Τίς ὑπῆρξεν ὁ λόγος τῆς μεταβολῆς ταύτης, τίς δὲ ὁ λόγος τῆς νέας τροπῆς τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος ἀρξαμένης πρὸ ἐξ ἑτῶν καὶ καθ' ἑκάστην προΐουσης καὶ λαμβανούσης μεγάλας καὶ καταπληκτικὰς διαστάσεις; Τίς ὁ λόγος τῶν γενομένων ἀναδημοσιεύσεων τῶν ἔργων τοῦ Λαμαρτίνου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ αἱ νέαι ἐπὶ τῶν ποιήσεών του μελέται καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ ὀνόματος τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς ἐν πενία καὶ ἀφανείᾳ τὸν βίον καταλύσαντος; Ὁ Παῦλος Βουρζέ ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα, ἡ δὲ ἀρμοδιότης του εἶνε ἀδιαφιλονείκητος καὶ ἡ ἀμεροληψία του ἐξησφαλισμένη ὡς ἐκ τῆς σκεπτικῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου, ἣν ἐφαρμόζει κατὰ τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν γεγονότων καὶ ψυχολογικῶν φαινομένων.

Ἡ ἐπιδειχθεῖσα ἀδιαφορία τοῦ δημοσίου, λέγει ὁ Βουρζέ, κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαμαρτίνου ὑπεδείκνυεν ὅτι ἐξέλιπεν ὅλως ὁ ἐνθουσιασμὸς, ὃν ἤγειρεν ἄλλοτε ὁ κάλαμος τοῦ ἐνδόξου ἀνδρὸς· ἄλλως τε δὲ ἡ φήμη του εἶχεν ἐπισκοτισθῆ μέγਾਲως καὶ πρὸ τοῦ θανάτου. Καὶ ὁμοῦ ἰδοὺ παριστάμεθα εἰς τροπὴν καταπληκτικὴν (volte face) τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐκ πληθῆος ἀρθρῶν καὶ διατριβῶν δημοσιευομένων εἰς περιοδικὰ συγγράμματα ὁ Λαμαρτίνος ἐνθουσιάζει καὶ πάλιν τὴν νεότητα, ἐπασχολεῖ δὲ σπουδαίους κριτικούς ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἔργων του. Μετὰ τὴν συγγραφὴν « Ἀναμνήσεις περὶ Λαμαρτίνου » ἐδημοσιεύθη σπουδαῖον πόνημα περὶ τῆς ἀλληλογραφίας αὐτοῦ. Πρὸ τινος ὁ Πομαρόλ ἀφιέρωτε σπουδαῖον ἔργον ἐπὶ τῆς

μελέτης της «Αισθητικής» τοῦ Λαμαρτίνου, ἤδη δὲ (κατὰ Ἰούλιον 1893) ὁ Αἰμίλιος Δεσσανέλ δημοσιεύει δύο ὀγκώδεις τόμους πρὸς λογικὴν ταξινόμησιν τῶν διαφορῶν ἔργων τοῦ Λαμαρτίνου καὶ πρὸς μελέτην τοῦ ἐξόχου αὐτοῦ καὶ δαιμονίου πνεύματος.

Πᾶσιν ἡ τροπὴ αὕτη; Ἡ ἐξήγησις, λέγει ὁ Βουρζέ, εἶνε πρόδηλος καὶ ἀδιαφιλονείκητος. Τὸ δημόσιον πνεῦμα διελθὼν διὰ πυρετώδους κρίσεως χαρακτηρισθείσης ὡς ἐπιστημονικῆς τρέπεται ἤδη πρὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος ὡς διὰ νοσταλγίας εἰς τὸ συναίσθημα τῶν ὑπερκοσμίων, διὰ μελαγχολικῆς δὲ ῥοπῆς διανοίγει τὴν καρδίαν εἰς τὴν μεγάλην ἐλπίδα. Ὡς δ' ἡ νεότης τοῦ 18ου αἰῶνος ἐξαναστᾶσα κατὰ τῶν ἀρχῶν περὶ μηχανικότητος τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐστράφη πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα, οὕτω σήμερον ἡ ὑπὸ τῶν σοφῶν καλῆς πίστεως ἀνομολογουμένη ἐπιστημονικὴ ἀγνωσία ὠθεῖ μέγα μέρος τῆς νεότητος πρὸς τὴν πίστιν καὶ πρὸς τὴν ἀποκάλυψιν, διότι ἐπέισθη ὅτι οὐδὲν ἔχει νὰ μάθῃ οὐδὲ νὰ περιμεινῇ ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης πρὸς λύσιν τῶν αἰωνίων προβλημάτων.

«Τοῦτο εἶνε τὸ αἴτιον, ἐξακουλουθεὶ λέγων ὁ Βουρζέ, τῆς ἐπελθούσης τροπῆς τοῦ δημοσίου φρονήματος περὶ τὰ ἔργα καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Λαμαρτίνου. Ὑπὲρ πάντας τοὺς ποιητάς τοῦ αἰῶνος κατεγίνετο εἰς τὴν μελέτην τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων, ἀθανάτους δ' ἀφιέρωσε στίχους εἰς τὰς ἰδεώδεις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξάρσεις ἐμπορούμενος πνεύματος πίστεως ἀκραδάντου καὶ ἀδιασαλεύτου. Οἱ λόγοι καὶ αἱ μελέται τοῦ Λαμαρτίνου δὲν ἐδύναντο νὰ εὕρωσιν ἤχῳ εἰς τοὺς ἐξημμένους ὀπαδοὺς τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἤδη ἐγείρουσι τὸ ἐνδιαφέρον καὶ σπουδαίας σκέψεις εἰς τοὺς μελετῶντας τὰ γεγονότα τῶν ἡμερῶν ἡμῶν καὶ ἀπελπισθέντας ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαγγελιῶν περὶ τῆς λύσεως τῶν ὑπερκοσμίων καὶ πνευματικῶν προβλημάτων» (α).

(α) Ἡ διατριβὴ τοῦ Βουρζέ κατεχωρήθη εἰς τὸ φύλλον τῆς 1 Αὐγούστου 1893 τῆς